

POMOGÁTS BÉLA

Kulturális és politikai nemzet – Budapestről nézve

Hunčík Péter Pozsonyból, tehát a szlovákiai magyarság (vagy általánosságban a kisebbségi létbe kényszerített magyarság) nézőpontjából és különlegesen a pszichológus, a szociálpszichológus nézőpontjából helyezi mérlegre azt a valóban széles körben ható jelenséget, amelyet ő „etnikai immundeficitos szindrómá”-nak nevez. Magam más nézőpontot szeretnék választani, méghozzá nem is elsősorban szakmából: az irodalomtörténet-írásból következő nézőpontot, hanem, mondjuk így, a közéletben szerzett tapasztalataim által meghatározott nézőpontot. Az (állam)polgár nézőpontját, amely köznap és természetesen kritikái, de nincs köze ahhoz a mostanában divatos és (szerintem) meglehetősen fellengzős nézőponthoz, amely az úgynevezett politológia „tudományából” következik. (Ez a „tudomány” ugyanis, legalábbis az én tapasztalataim szerint, egyelőre és a kelet-közép-európai régióban erősen ideológia- és pártfüggő diszciplína, következésképp aligha lehet tudomány.)

A kisebbségi helyzetben élő magyarság mentális (vagyis „lelki”) elhelyezkedése és önazonosságának természete, ennek az (állam)polgári és ezért „köznap” nézőponthoz a látószögéből értelmezve mindenekelőtt a *nemzet* fogalmi körének újólagos és korszerű átgondolását helyezi előtérbe. A magyar nemzet ugyanis Trianon óta nem „egységes” nemzet (jóllehet az egység illúzióját vagy óhaját sohasem adta fel, erre utaltak a minap az úgynevezett „kedvezménytörvény” módosításával kapcsolatos eszmecserék is). A sohasem kívánt, mégis bekövetkezett széttagoaltságnak a kényszere folytán viszont a magyar nemzeti tudat szerkezetének is át kellett alakulnia.

Európában hagyományosan kétféle nemzetfogalom jött létre, az egyik a francia felvilágosodás, a másik a német romantika szellemi műhelyében. A felvilágosodás filozófusai az „államnemzet”, illetve a „politikai nemzet” ideológiáját hirdették, azaz az állampolgárság kritériumaival határozták meg a nemzeti identitást, és egy erős központi hatalom által akartak a nyelvileg és etnikailag heterogén államalakulatokból egységes „nemzetállamot” és „politikai nemzetet” létrehozni. Terveiket „klasszikus” formában az erőteljesen, esetenként könyörtelenül központosító francia politika hajtotta végre: az a francia állam, amely a 18. század elején még lakosságának közel felében nem franciául beszélő etnikai csoportokból állt (bretonokból, okcitánokból, provanszálókból), a 19. század végén már szinte csak a francia etnikumot ismerte (és ismerte el).

Ugyanezt a politikai gondolkodást érvényesítette a legtöbb közép- és kelet-európai állam, így korábban a dualista korszak magyar kormánya, amelyek tragikus következményekkel járó szűklátókörűséggel próbálták ráerőltetni az ország nem magyar népeire a „magyar politikai nemzet” eszméjét, később pedig, Trianon után, az úgynevezett „utódállamok”, amelyek maguk is többnyire a „politikai nemzet” kategóriájában gondolkodtak. Közöttük is leginkább Románia: nemcsak az 1989 telén elsodort sztálinista-fasiszta rezsimben és nemcsak a kilencvenes évek posztkommunista kormányzása alatt, hanem a két világháború közötti polgári korszakban is. Hasonló törekvések figyelhetők meg a függetlenné vált második Szlovák Köztársaságban, amely a maga törvényhozatalával, így nyelvtörvényével a szlovák nyelvnek

kíván uralkodó pozíciót adni, politikai gyakorlatában pedig időnként még azokat a határokat is túllépte, amelyeket az „államnemzeti” és „nemzetállami” ideológia megjelöl. Ezek az államnemzeti ideológiák és „nemzetépítő” nacionalizmusok voltak a kisebbségellenes román, szlovák és jugoszláv kormánypolitika ideológiai forrásai, ezek álltak a kisebbségi jogok korlátozása mögött. (A „politikai nemzetnek” ez az ideológiája jelenik meg a pozsonyi kormánynak a magyar kedvezménytörvényt elutasító állásfoglalásai mögött is!)

A „politikai nemzet” koncepciójával szemben állt a német romantikus bölcselek, mindenekelőtt Herder és a Schlegel fivérek „kultúrnemzet” fogalma. Ez – már a német széttagoltság következtében is – azt hirdette, hogy valamely nemzet összefogó ereje nem a közös állam, hanem a közös nyelv, a közös etnikai és történelmi tudat, a közös kultúra és hagyomány. Ez a felfogás érvényesült több közép-európai ország vagy nemzet esetében, így a 19. század lengyel gondolkodóinál, akik a háromfelé szakított lengyel nemzet közös identitását a lengyel kultúrában találták meg. A 19. században máskülönbben is általános jelenségnek számított, hogy a nemzet fogalmát nem a körülhatárolt államterület vagy intézményes állami szuverenitás, hanem a közös nyelv és kultúra határozta meg. Ebben az értelemben alkottak nemzetet az olaszok és a finnek is.

Hasonló gondolkodást kíván a magyarság jelen helyzete: a magyar kultúrát nem azonosíthatjuk Magyarországgal, és a magyar nemzetet sem határozhatjuk meg a magyar állampolgárok közösségeként. Már azért sem, mert abba a közösségbe más nemzetek – szerbek, horvátok, szlovákok, németek és románok – gyermekei is beletartoznak, ha viszonylag kis számban is. A magyar kultúrát éppen ezért úgy kell definiálnunk, mint a magyar kultúrközösség szellemi értékeinek és intézményeinek rendszerét. Ez a kultúrközösség és ez a szellemi rendszer egy nem politikai, hanem „lelki köztársaságot” alkot, és minden magyar író, művész és tudós ennek a „lelki köztársaságnak” a teljes jogú polgára lehet. Valójában ez a felismerés határozza meg az ezredfordulón kialakulóban lévő magyar kulturális identitást.

Az emberi személy identitása ugyanis mindig történelmi, kulturális és erkölcsi vonások erőterében alakul ki, a nemzeti önazonosság is erősen összetett fogalom, és a kisebbségi magyarok kulturális identitásának szerkezetében is egyszerre van jelen a regionális kötődés: ragaszkodás a szülőföld, a helyi történelmi múlt értékeihez, hagyományaihoz, lelki tényezőihez, és ragaszkodás a nemzeti nyelvhez, kultúrához, történelemhez. Ez a kisebbségi identitás olykor személyes drámákat is okoz, például a szülőföldjüket elhagyó erdélyi, felvidéki és vajdasági magyarok esetében, minthogy nekik nemcsak saját kötődéseikkel kell állandóan számot vetniük, hanem a befogadó közegben, akár a magyarországi közegben időnként tapasztalt idegenséggel, értetlenséggel is.

A kisebbségi identitás mindazonáltal igen termékeny kulturális ösztönzések elindítója lehet, és éppen az irodalom, a művészet ad számtalan bizonyosságot arra, hogy ezek az ösztönzések magasrendű kulturális értékek születésében játszhatnak szerepet. Ezek a kulturális értékek nemcsak az egyetemes magyar kultúra részei, hozzátartoznak a közép-európai és az európai kultúrához is, még akkor is, ha az európai kulturális közvélemény nem tud róluk, nem veszi figyelembe őket, és nem érdeklődik irántuk. Abban természetesen a magyarországi intézményeknek is szerepe le-

het, hogy a kisebbségi magyar kultúrák nagy értékei miként jutnak el, eljutnak-e egyáltalán az európai kulturális nyilvánosság fórumaira.

A kisebbségi magyar kultúrák az elmúlt nyolc évtizedben mindig következetesen az európai kultúra részeinek tudták magukat. Így például az erdélyi magyar kultúra, az erdélyi magyar irodalom, amely a mostoha és szűkösi kisebbségi helyzetet általában az európaiság jegyében kívánta meghaladni. A két világháború közötti transzilvánisták például őszintén hittek a sajátos erdélyi fejlődés és a sajátos erdélyi kultúra eszméjében, ám korántsem hirdettek elzárkózást és nemzeti öncélúságot, mint a német „Heimatchtung” hívei. Ellenkezőleg, az önként vállalt regionális elkötelezettséget magasrendű európai igényességgel kötötték egybe, a szűkösebb erdélyi láthatárt az egyetemes emberi horizont felé kívánták tágítani. Az európai tájékozódás is a történelmi Erdély nemes örökségéhez tartozott. A regionalizmusnak azzal a progresszív változatával tartottak rokonságot, amelyet Charles Ferdinand Ramuz, a Vaud kantonbeli svájci francia író képviselt, aki a „vidéket” és a „világegyetemet” szerette volna kibékíteni, szülőföldjén keresett biztos támaszt, egyszersmind túl akarta haladni a tájirodalom szűk körét.

Hasonló gondolkodást követett és képviselt a szlovákiai magyar irodalom, általában a szlovákiai magyar kultúra is. A „kisebbségi humánumnak” azok az eszményei, amelyeket Fábry Zoltán képviselt (és mellette mások: Gyóry Dezső, sőt Mécs László is), az európai eszmények hatását mutatták, és persze az európai szolidaritásra is számítottak (sajnos, valljuk be utólag: nagyrészt eredménytelenül). Úgy gondolom, hogy a politikai és a kulturális nemzet fogalmi rendjének egymáshoz való viszonya, illetve a nemzeti kultúra (ezen belül a kisebbségi kultúrák) és az európai kultúra egymást kiegészítő rendszere a közép-európai térség uniós integrációja után egészen új értelmet fog kapni, és talán azoknak a kollektív sérelmeknek, frusztrációknak az orvoslására is több lehetőség lesz, amelyek a 20. század folyamán oly kíméletlenül kínozták meg a közép-európai régió magyarjait.

Vadkerty Katalin

A KITELEPÍTÉSTŐL
A RESZLOVAKIZÁCIÓIG

Trilógia
a csehszlovákiai magyarság
1945–1948 közötti történetéről

Kalligram